

Укріплення №6.

Укріплення розташоване на східному пасі Рівненської позиції, біля села Колоденка при дорозі Рівне-Тайкури, займаючи відрог височини 252,0. відстань до центра Рівного – шість кілометрів. Фронт укріплення звернутий на південний схід. В наш час укріплення повністю оточено забудовою села Колоденка та зберегло лише зовнішні контури, оскільки в повоєнні роки його внутрішня частина була перепрофільована під автодром.

За результатами реконструкції по збережених фрагментах відомо, що це був редут з валом гласісовидного профілю з передовим трикутним ровом без ескарпу. Глибина рову досягала двох з половиною метрів. Зовнішні габарити редуту – 250 метрів по фронту, 100 метрів в глибину.

Укріплення №7.

Це укріплення розташоване на пануючій височині 252,3 між селами Шпанів та Малий Житин, на північний схід від Рівного. Відстань до центру міста – вісім кілометрів. Укріплення розташоване в 800 метрах від залізниці Рівне-Сарни. Особливістю цього укріплення є те, що воно не прикриває Рівне, як всі інші укріплення позиції, а навпаки, закриває шлях від Рівного в бік Сарн.

Форма подібна до Луцького люнету №8 - один прямий фас та два короткі загнуті фланки. Подвір'я прикрите двома повздовжніми траверсами. Вал має класичний крутий профіль, має по центру великий барбет для польових гармат, на який ведуть дві апарелі. Обабіч від барбету розташовані стрілецькі позиції. Висота валу досягає восьми метрів, люнет оточений ровом глибиною два з половиною та шириною п'ять метрів. Дно рову проходить на рівні подвір'я люнету, тому цей рів водночас є нижньою стрілецькою позицією-траншеєю, що дозволяє вести кругову оборону люнету. Навпроти фланків в рові зроблено кремальєрні вирізи, що дозволяло вести перехресний вогонь на флангах. Габарити люнету – 200 на 80 метрів.

На відстані тридцяти метрів від рову проходив передовий трикутний рів, що також оточував люнет.

Люнет чудово зберігся до нашого часу практично без втрат, доступ до нього вільний, але всередині обладнано тир і періодично в ньому проводяться учбові стрільби.

Заключне слово.

Обставини склалися так, що укріплення біля міст Дубно, Луцьк та Рівне перед початком Першої світової війни практично не враховувалися командуванням російської армії, тоді як австро-германське їх наявність враховувало [6].

В 1914 році в районі Дубно, Рівного та Луцька боїв не було, під час австро-германського наступу 1915 року Луцьк було залишено наприкінці серпня, Дубно – восьмого вересня, а їх укріплення ніякої ролі в обороні не відіграли. До лінії рівненських укріплень ворог не дійшов кількох десятків кілометрів. Пізніше Луцьк та Дубно знову були відбиті та згодом знову залишені російськими військами в листопаді 1915 року [2]. Найбільшу участь в боях прийняв лише Дубенський форт, який став міцним передовим опорним пунктом австрійської оборони під час Брусилівського прориву 1916 року. Луцькі укріплення австрійцям до нагоди не стали через незручне розташування.

В роки громадянської та українсько-польської війни 1918-19 років ці укріплення знову помітної ролі не зіграли, лише під час радянсько-польської війни 1920 року знову Дубенський форт прийняв бій, тепер вже зайнятий польськими військами, що стримували тут наступ Першої кінної армії С. Буденного.

В міжвоєнні роки польські військові розглядали можливість використання старих укріплень, але лише на Дубенському форті провадилися деякі модернізаційні роботи. Під час Другої світової війни старі укріплення коло Дубно, Рівного та Луцька знову не знайшли застосування, хоча їх наявність враховувалася. [5]

1. Пивоварчик С.А.. Гродненская фортификация XIX – начала XX вв. От укреплённой позиции к первоклассной крепости. / Цитадель. – 2005. - №12. - С. 50-51.

2. Ребольд Ж. Крепостная война в 1914-1918 гг.- М., 1938.- С. 107, 122.

3. Шишов А.В.. Твердыни России.- М., Вече, 2005.- С.339.

4. Яковлев В.В.. История крепостей. - М.: Полигон, 2000. - С. 188.

5. Denkschrift uber die polnische landesbefestigung.- Berlin, 1941- 45, 87-88 st.

6. Kurze militar-geographische Beschreibung Russlands.- Berlin., 1913.

Петро ЧЕРНЕГА, Тетяна ШАХРАЙ (Київ)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ Ф. Р. ШТЕЙНГЕЛЯ

Останнім часом все більшого поширення набуває історична регіоналістика, проте і надалі залишаються проблеми, які потребують подальшого вивчення, зокрема історія суспільно-політичної діяльності дворянсько-поміщицької верстви Волині, яка протягом низки століть відігравала значну роль у житті краю і всієї Російської імперії. Критичне осмислення і врахування помилок уроків минулого, толерантність в оцінці неоднозначних постатей того часу сприятиме використанню позитивного досвіду історії та спрямування енергії відданих справі державотворення людей і в цілому суспільства у конструктивне русло для розбудови Української держави та розвитку громадянського суспільства.

Чимало славних волинських імен діячів науки, мистецтва, політики введено до енциклопедичних довідників, щоб

ознайомити з ними сучасників. Проте окремі аспекти життя й діяльності представника аристократичних кіл українського суспільства Ф.Р.Штейнгеля лише фрагментарно зазначені в новітній історичній літературі. У статтях Р.Михайлової [6; 7], М.Столярець [8], В.Соловйової [9] наводяться окремі факти біографії Ф.Штейнгеля й розкриваються шляхи його політичного та професійного становлення. У науковому збірнику С.Шевчука “Жертовність для утвердження України” зібрані матеріали про наукову діяльність барона [12]. Отже, пропонується тема досі не була предметом спеціального розгляду, хоча в тій чи іншій мірі привертала увагу дослідників.

Федір Рудольфович Штейнгель нащадок російської вітки баронського роду. Вона відома діячами, що залишили помітний слід в політиці, культурі, науці. З родиною Штейнгелів у свій час був знайомий Т.Г.Шевченко. У його “Щоденнику” за 1858 р. значиться, що “відбулася зустріч з Володимиром Івановичем Штейнгелем (літ. псевдонім Камнесвятов, Тридечний)”, відомим в історії російським письменником, декабристом, який був засуджений на 20 років каторжних робіт [13, с.392].

Батько Ф.Штейнгеля барон Рудольф Васильович Штейнгель (статський радник, інженер) переїхав до Києва з Естляндії. 14 лютого 1878 року придбав маєток у Городку на Волині. Тут, у Городку, і вівір син барона Федір, 1870 року народження. Німець за походженням, барон фон Штейнгель був одружений з українкою, дочкою майора російської армії, Марією Федорівною Каменською, яка визнавала себе українкою й зберігала у своїй родині національні традиції [7, с.10].

Ф.Штейнгель виховувався в дусі любові до української культури, поваги до українського народу та його історії. Відомий громадсько-політичний діяч Є.Чикаленко у своїх спогадах зазначав, що хоч барон Ф.Штейнгель “не навчився говорити по-українському, але раз у раз стояв за вживання української мови серед українців” [4, с.290]. Як підтвердження своїм словам наводить у приклад наступну історію: “... коли одного разу ми, українці, зібralися у нього в помешканні на нараду про заснування Українського кооперативного банку і коли бувший на нараді професор М. Грушевський, зважаючи на господаря, почав свою промову по-московському, то Штейнгель перебив його, завваживши, що тут зібralися українці і тільки він один не вмів говорити по-українському, але все розуміє, а тому просить Грушевського говорити українською мовою, чим немало засоромив пана професора” [4, с.290].

Слід зазначити й про активну участь барона Ф.Штейнгеля разом з іншими відомими громадськими діячами як М.Грушевський, С.Єфремов, В.Леонтович, В.Лозинський, Ф.Матушевський, Є.Чикаленко, В.Шемет, І.Шраг у зібранні підписів до заяви-протесту на промови депутатів IV Державної Думи та голови Родзянко про недоцільність вивчення української мови в школі та “небажання українського народу нею розмовляти” [5, с.279-280].

За політичними переконаннями барон Ф.Штейнгель належав до партії конституційних демократів [10, арк.48], а пізніше вступив і до Української Демократично-Радикальної партії (УДРП). У 1906 році Ф.Р.Штейнгель був обраний послом від м. Києва до I Державної Думи. Із заснуванням у Думі української фракції (Український парламентський клуб) пристав до неї одним із перших [4, с.290]. Після заснування Товариства українських поступовців належав до київської громади цієї організації [2, с.105].

Надзвичайно важливою була його діяльність під час війни як голови Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст. “Всеросійський Союз міст” виник з початком війни, поруч з таким же “Всеросійським Земським Союзом” задля медично-санітарної й технічної допомоги армії. Відповідно до військових фронтів Союз, маючи центральний комітет у Москві, поділявся на ряд автономних комітетів: Північного фронту, Західного і Південно-Західного. Кошти для діяльності поступали з військових фондів. Керівництво на місцях здійснювалось через виборних “уповноважених”, які організували інститути Союзу й керували ними, а також одночасно були членами центрального або фронтових комітетів. Як центральний, так і фронтові комітети поступово опинились в руках кадетів. Так, “Південно-Західний Комітет”, на чолі якого стояв князь С.Урусов (колишній бессарабський губернатор), мав свій осередок у Львові, а з евакуацією Галичини був перенесений до Києва. Тут на місце князя Урусова головою комітету було обрано відомого українського діяча барона Ф.Штейнгеля. На той час це була маленька організація, яка опікувалась кількома санітарними та технічними відділами на фронті. Але, з огляду на безпорадність уряду супроти стихійних розмірів нещастя ним же самим викликаного, внаслідок евакуації Галичини, Західної Волині й Холмщини “Союзи” – міський та земський – змушені були взяти під свій контроль допомогу біженцям і взагалі населенню прифронтових земель [11, с.124; 9, с.109].

Барон Штейнгель, виходячи з цілком справедливого положення, що діяльність на українських землях задля допомоги українському населенню найближча самим українцям, доклав зусиль, щоб до складу комітету увійшли українські громадські діячі. Таким чином членами комітету стали (в порядку їх вступу): А.В’злов, М.Біляшівський, Д.Дорошенко, А.Ніковський, Ф.Матушевський, В.Леонтович, І.Красковський, В.Уляницький [1, с.38]. Члени росіяни помалу усунулись, перейшли до праці на інших фронтах, і комітет набув українського характеру і відіграв певну роль в об’єднанні українських сил і концентрації свідомих українських елементів у Києві та на фронті в Галичині.

Робота комітету за короткий час розвинулась надзвичайно широко. Були створені величезні шпиталі для поранених і хворих, різні санітарно-гігієнічні установи. Комітет надавав допомогу біженцям, годував населення окупованих повітів Галичини й Буковини, відновив на цих територіях українські народні школи й допомагав матеріально українським гімназіям в Тернополі, Чорткові, Чернівцях. Бюджет комітету на 1916 рік становив 42 млн. крб. Для потреб українських народних шкіл у Галичині було привезено з російської України десятки тисяч українських шкільних підручників і книжок, закуплених на кошти Союзу. Також Союз всерйоз зайнявся складанням планів щодо відбудови прикордонних місцевостей після війни й тому розпочав налагодження близьких стосунків з міськими управами на Правобережжі [1, с.38-39].

Київський Комітет впливав на Центральний Комітет у Москві в справі українського питання і Центральний Комітет виносив різні ухвали на користь вирішення національного питання, підтверджував заходи в справі шкільництва і навіть

видавав українською мовою брошури практичного змісту (наприклад, poradnik в справі пенсій і допомоги військовим інвалідам та їхнім родинам) [1, с.39].

Відтак, діяльність Союзу в умовах офіційного антиукраїнського курсу політики уряду часто імунізувала українців від утисків з боку російської адміністрації, а також допомагала їх згуртуванню, що стало в пригоді під час революції.

Перша звістка, яку отримав Київ про революцію в Петербурзі – це була телеграма члена Державної Думи Бублікова від 13 березня (за новим стилем) до робітників залізної дороги. В ній зазначалось, що влада перейшла до Комітету Державної Думи і всім потрібно залишатись на своїх місцях і спокійно продовжувати свою роботу, яка необхідна для армії і всієї держави [1, с.51].

17 березня в міській думі зійшлися представники громадських організацій і партій й обрали виконавчий комітет з 12 членів. До цього Комітету ввійшло п'ять українців: барон Ф.Штейнгель (як голова Союзу міст) був обраний головою Комітету, А.Ніковський – від українських організацій, обраний секретарем, С.Єфремов – від блоку народних соціалістів, М.Паламарчук – від українських робітників, М.Порш – від Союзу кооперативів. Перші три місяці під час революції, до приходу Центральної Ради, Комітету перейшла вся влада в місті та в цілому генерал-губернаторстві [1, с.51].

Як відомо Центральна Рада почала демонструвати свою недовіру до землевласників і тим самим фактично відштовхнула від участі у національному русі значний прошарок української аристократії, середніх і великих власників. Тому барон Ф.Штейнгель відхилив запрошення Д.Дорошенка ввійти до складу уряду з огляду на неможливість порозумітися з новою владою. Через кілька днів і сам Д.Дорошенко відійшов від політичної діяльності через непорозуміння з М.Грушевським [1, с.51-52].

За доби Української Держави дипломатичні стосунки України з Німеччиною та Австро-Угорщиною мали ключове значення для української зовнішньої політики. Тому призначення послом в Берліні Ф.Р.Штейнгеля, сприяло піднесенню авторитету України в Німеччині.

Д.Дорошенко згадує, що Штейнгель не без вагань прийняв пропозицію гетьманського уряду. “Він відверто заявив мені, що будучи по своїм переконанням федералістом, він не зважається зайняти пост, який вимагає оборони самостійності держави. Але згодившись в ім'я добра України взяти на себе предложені йому обов'язки, він прирік, що свої федералістичні симпатії заховає на глибині душі, а всі свої сили віддасть на службу самостійній Українській Державі” [3, с.269].

Ф.Штейнгель особисто сформував склад посольства, намагаючись залучити до роботи фахівців. При цьому він керувався принципом “приналежності людей до українства в державному розумінні, а не вузько національному”, і тому запрошував на посади осіб, які “хоч досі в українських колах були незвісні й до національного українського напрямку не належали, але територіально походючи з України і визнаючи себе громадянами Української Держави будуть добрими й корисними службовцями” [3, с.269]. Відтак, до складу посольства були запрошені: О.Іванов (радник), В.Ланін (секретар), М.Страдомський (торговий агент). Зі свого боку Д.Дорошенко, на правах міністра закордонних справ, старшим секретрем призначив І.Товстоліса [2, с.105].

Але згодом Д.Дорошенко у своїх спогадах напише, що Ф.Штейнгель помилився щодо запрошених ним осіб: “Ці люди були лояльні хіба в тому розумінні, що совісно виконували формальні службові доручення й свою біжучу канцелярську роботу” [3, с.271].

У Берліні для українського представництва був придбаний будинок з повним умеблюванням, на який гетьманський уряд асигнував 920 тис. крб. [2, с.105]. По прибуттю на місце призначення Ф.Штейнгель зав'язав безпосередні контакти з міністром закордонних справ та канцлером Німеччини і зумів “придбати собі в очах німецьких правлячих сфер авторитет і повагу” [2, с.95]. Також тісні дружні відносини налагодив з місцевим старшиною дипломатично корпусу в Берліні іспанським послом маркізом де-Бернабе та голландським послом, що значною мірою сприяло налагодженню дипломатичних стосунків з нейтральними країнами і відкривало перспективи для встановлення контактів з альянтами [2, с.101-102].

Завдяки зусиллям Є.Лукаsevича (радник міністерства закордонних справ) і посла Української держави в Німеччині Ф.Штейнгеля за посередництва дипломатичних представників нейтральних держав (Іспанія та Голландія) вдалося зав'язати контакти з державними колами країн Антанти і з'ясувати можливість їх згоди на безпосередні переговори з українським урядом. В жовтні 1918 року з цією метою Д.Дорошенко виїхав до Швейцарії, яка на той час була загальноєвропейським дипломатичним центром. У Берліні Останній спільно зі Ф.Штейнгелем провели серію зустрічей і фактично переконали німецький уряд в необхідності створення українських збройних сил, а також досягли його згоди залишити німецькі війська на території Української Держави до моменту створення української регулярної армії [3, с.365-367].

Проте революція в Німеччині та повстання Директорії завадили реалізації цих планів. Новостворений у грудні 1918 року республіканський уряд замінив кадета Ф.Штейнгеля українським соціал-демократом М.Поршем.

Після відставки Ф.Штейнгель разом із сім'єю жив у своєму родовому маєтку на Волині. Від першого шлюбу мав сина Бориса, який за часів національно-визвольних змагань перейшов на бік більшовиків і невдовзі загинув під час бою. Двоє синів від другого шлюбу тривалий час мешкали у рідному селі і, за спогадами земляків, “були дуже простими в обиході – обоє разом із селянами працювали в полі” [8, с.10].

З приходом радянської влади для сім'ї Штейнгеля настали не найкращі часи. Від репресій врятувала повага та любов односельців до барона. Так, на сході села селяни заявили політрукам, що “барон Штейнгель був для нас як рідний батько” [8, с.12].

Взимку 1940 року, вже за часів радянської окупації західноукраїнських земель, Штейнгель разом з родиною емігрував до Німеччини. Як відомо, діяла домовленість між радянським та націонал-соціалістичним урядами про вільний виїзд

німців на батьківщину. Помер Ф.Штейнгель у 1946 році у Дрездені [8, с.12].

Отже, діяльність Ф.Р.Штейнгеля на політичній ниві була надзвичайно важливою для Української держави. Оцінюючи роль Ф.Штейнгеля як посла, Д.Дорошенко підкреслював, що виконуючи свої службові обов'язки "з властивою йому сумлінністю й совісністю" він "підніс престиж українського посольства в Німеччині й поставив його на відповідну висоту" [3, с.270]. Він зумів засвідчити свою прихильність українській національній справі. Всі свої сили він віддавав на службу самостійній українській державі. Найбільшими його чеснотами були ідеальна громадська чесність, вірність обов'язку.

1. Дорошенко Д. *Історія України 1917-1923 рр. Доба Центральної Ради*. – Т. I. – К., 2002. – 320 с.
2. Дорошенко Д. *Історія України 1917-1923 рр. Українська Гетьманська держава. 1918 р.* – Т. II. – К., 2002. – 351 с.
3. Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє-минуле*. – Мюнхен, 1969. – 533 с.
4. Чикаленко Є. *Спогади (1861-1907)* – К., 2003. – 415 с.
5. Чикаленко Є. *Щоденник (1907-1917)*. – Т. I. – К., 2004. – 427 с.
6. Михайлова Р.Д. *Федір Штейнгель: особистість і науковець // Культура України ХХІ століття: діяльність культурологічних закладів у сучасних ринкових умовах: Збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції*. – К., 2001. – С. 80-84.
7. Михайлова Р.Д. *Музей Ф.Штейнгеля та його традиції // Київ і кияни: Матеріали щорічної науково-практичної конференції*. – Вип. 3. – К., 2003. – С. 365-379.
8. Столярець М. *Слово про Городок: Спогади краєзнавця*. – Рівне, 2002. – С. 10-12.
9. Соловійова В.В. *Український посол у Німеччині барон фон Штейнгель та його листи до Д.Дорошенка // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія "Історія, економіка, філософія"* – Вип. 7-8. – К., 2003. – С. 108-119.
10. ЦДІАК, ф.274, оп.5, спр.31, арк.48.
11. Шахрай Т.О. *Суспільно-політична та громадська діяльність представників аристократичних кіл Волині в побудові української державності / Т. О. Шахрай // Література та культура Полісся: Північне Полісся в історико-культурному контексті*. – Ніжин, 2006. – Вип. 33. – С. 121-130.
12. Шевчук С.І. *Жертовність для утвердження України*. – Рівне, 2002. – 100 с.
13. Шевченківський словник. – Т. II. – К., 1978. – 409 с.

Юрій ДОЦЕНКО (Київ)

З ІСТОРІЇ 11 ІЗЮМСЬКОГО ГУСАРСЬКОГО ПОЛКУ

Розповідь свою я почну з того, що в мальовничому селі Чорниж, розташованого на сході Волинської області, 20 жовтня 1890 р. народився мій прадід – Кузьмич Артем Сидорович – гусар та людина з великої літери.

Довелося йому служити в славетному 11 Гусарському Изюмському полку, який до Першої світової війни розміщувався у Луцьку та його передмістях.

Служба почалася у мирний час та закінчилася через 6 років після закінчення Першої світової війни.

Призов молодих рекрутів двадцяти одного року на військову службу вважався до 1 жовтня.

Щорічно військовий начальник розсилав по волостях, скільки потрібно молодих рекрутів прийняти і призначити в полк. Молоді юнаки з Волинської губернії були у другій групі, оскільки спочатку забирали поляків, потім з Волинської губернії, Подільської, Київської, Центральних губерній, остання – грузини та Уфимські татари. І так тривало щороку.

Покликані до служби тягнули жереб. Були шасливіці - отримували великий жереб, уникнувши відбутти військову службу 3-4-5-ти років. Такі відбували один місяць ополченнями. Покликаних придатними комісія питала, де бажає служити призовник.

Так сталося і з моїм прадилом – в кінці 1912 року був призваний до лав царської армії. Як записано у його прийомному формулярному списку: «В службу вступил по усердию 28.10.1912 г. и назначен в 11 Гусарский Изюмский полк, куда прибыл 26.11.1912 г. и зачислен в списки полка молодым солдатом». З цього часу служба прадида в гусарах повністю повторила історію свого полку.

Потрібно зауважити, що молодих солдат, які тільки-но прибули з домівок, від місця збору у супроводі хору полкових сурмачів проводили через усе місто до штабу полка. Виглядало це досить ефектно та заслуговувало на увагу місцевих жителів. Після прибуття до штабу, квартирмейстер розміщував по 3-4 людини по приватних квартирах на 3-4 дні. В перший день – пригонка обмундирування, другий день – стрижка, лазня та після цього одягали військову форму полку. По закінченні обмундирування кожен отримував особистий номер на всю його військову службу. Особистий номер ставився на всьому обмундируванні, що одягнутий, а також на два комплекти, які зберігалися в полковому цейхгаузі.

В той час в полку носили три форми: доношували форму 33-го драгунського полку, гусарську форму зразка 1910 року (синій доломан (*куртка*), крапові чакчіри (*крапові (нім.) - червоні, чакчіри (угор.) - гусарські рейтузи*)), а у 1912 році ввели нову форму: темно-сині чакчіри, червоний доломан та темно-синій ментик, як особлива відзнака Изюмського полку за Наполеонівські війни (доречі – у всій Російській кавалерії лише у 3 полках ментик мали право носити офіцери та нижні чини (рядові) – 2-й Лейб-гусарський Павлоградський Імператора Олександра III полк, 3-й Гусарський Єлисаветградський ІІ Імператорської Високості Великої Княгині Ольги Миколаївни (сестри Миколи II) та 11-й Гусарський Изюмський генерала Дорохова полк.

По закінченні командир полку особисто призначав по ескадронах і питав, хто з ким і в якому ескадроні бажав